

Рсымбетова А.М.
**Коммерциялық банк
қызметінде ішкі аудитті
ұйымдастырудың әдістемелік
негізі**

A.M. Rymbetova
**Methodological basis for the
organization of internal audit in
a commercial bank**

Рсымбетова А.М.
**Методические основы
организации внутреннего
аудита в коммерческом банке**

Қазіргі таңда аудиторлық қызмет – еліміздегі экономикалық сала бойынша дамыған қызмет түрі. Жүргізілген банктік операциялар аудитінің міндеті келесідей тәртіпте расталады: ішкі бақылау жүйесі, ревизиялау, банктік қадағалау, аудитті ұйымдастыру. Бұл мақалада банктің операцияларды бақылауды жүзеге асыру барысында кассалық операциялардың ішкі аудитті ұйымдастыру әдістемелерін және кассалық операциялардың тексеру барысында ақпарат көздері негізінде мазмұндалады. Сонымен қатар ішкі бақылау барысында банктік аудитті ұйымдастыру міндеттері, тексеру шарттары, сондай-ақ халықаралық стандарттарға, заңнамаларға және банктік ережелерге сәйкес қарастырылды. Осы мәселелер мақалада жан-жақты сипатталады.

Түйін сөздер: Ұлттық Банк, банктік ішкі аудит, кассалық операциялар аудиті, банктік қызметті бақылау, электрондық аударым.

Effective introduction of internal audit plays an important role of financial and economic situation of the bank. To date, the audit service is a developed view of areas of the economy. Terms administration audit in banking transactions confirmed as follows: the system of internal control, audit, oversight of the bank, organization audit. This article describes the control of banking operations in the implementation of the methodology of the internal audit of cash transactions and check the main sources of cash transactions. It also provides functions of internal control in the organization of banking audit, test conditions, and international standards, laws and banking regulations.

Key words: People's Bank, Bank of internal audit, audit of cash operations, control of banking services, electronic transfer.

Эффективное введение внутреннего аудита играет важную роль финансово-хозяйственном положении банке. На сегодняшний день аудиторская служба является развитой вид деятельности по областям экономики страны. Правила введения аудита в банковских операции подтверждается следующим образом: система внутреннего контроля, ревизия, надзор банка, организации аудита. В данной статье изложены контроль банковских операции при осуществлении методики внутреннего аудит кассовых операции и проверки основные источники информации кассовых операции. Также предусмотрены функции внутреннего контроля при организации банковских аудита, условия проверки, также международные стандарты, законы и соответственно банковских положению.

Ключевые слова: Национальный банк, банковское внутреннего аудит, аудит кассовых операции, контроль банковских услуг, электронный перевод.

**КОММЕРЦИЯЛЫҚ
БАНК ҚЫЗМЕТІНДЕ
ІШКІ АУДИТТИ
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ
ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗІ**

Ұлттық Банк талаптарына сәйкес банктегі ішкі аудит жүйесін ұйымдастыру – басты банк қызметкерлерінің заңдарды және кәсіптік қызметтің стандарттарын сақтауын бақылауды, банк жүргізетін операциялардың сипаты мен ауқымына сәйкес келетін тиісті дәрежедегі сенімділік деңгейін қамтамасыз ету және банк қызметінің тәуекелін азайту арқылы банктің, оның кредиторлары мен клиенттерінің заңды мүддесін қорғау негізінде белгілі стандарттар жүйесіне сәйкес жүзеге асыру болып табылады. Ішкі бақылау жүйесін ұйымдастырған кезде, банктер негізгі ереженің талаптары мен нормативтік құқықтық актілерін ескеруге тиіс. Банктегі ішкі аудит әкімшілік, қаржылық және техникалық бақылауды жүзеге асыру арқылы жүргізіледі. Әкімшілік бақылаудың мәні операцияны банктің тек тиісті ішкі құжаттары мен рәсімдері уәкілеттік берген тұлғалардың (қызметкерлерінің) жүргізуін қамтамасыз ету болып табылады. Қаржылық бақылаудың мәні операцияны қолданылып жүрген заңдарға, сондай-ақ банктің операция жүргізу және қызмет көрсету тәртібі мен шарттарын реттейтін ішкі құжаттарының талаптарына сәйкес жүргізуді, сондай-ақ оларды есепте және есептілікте дұрыс көрсетуді қамтамасыз ету болып табылады. Техникалық бақылаудың мәні бағдарламалық қамтамасыз етуді қоса алғанда банктің операцияны ойдағыдай орындауын қамтамасыз ететін компьютерлік және басқа техникаға қол жеткізу мүмкіндігін шектеуді қамтамасыз ету болып табылады. [1]

ҚР-ның 1998 жылы 20 қарашада қабылданған «Аудиторлық қызмет» туралы заңнамаға сәйкес аудиторлық қызметті ұйымдастыруға байланысты өзгертулер мен толықтырулар және нормативтік актілер қарастырылған. Сондай-ақ банктік аудит халықаралық аудит стандарттарына сәйкес жүргізіледі:

1. 120 ХАС «Халықаралық аудит стандартының концептуалды негізі».
2. 200ХАС «Қаржылық есептілік аудитін жүзеге асырылуы, жалпы принциптері және мақсаты».
3. 210 ХАС «Аудит бойынша келісім шарттары».
4. 220 ХАС «Аудиторлық жұмыс сапасын бақылау».
5. 230 ХАС «Құжаттау».
6. 320 ХАС «Аудиторлық мәнділік» [2].

Банктің ұйымдастырылу құрылымы және соған сәйкес операциялары орталықтандыру дәрежесі, бірінші кезекте жалпылама түрде анықталады. Сондықтан да банктің бір-екі бөлімшесі болатын болса, онда орталықтан басқаруды жүзеге асыру тиімді. Кез келген жағдайда да барлық жүйені тиімді жедел басқарудың болғаны міндетті, өйткені шешім қабылдау барысында кешігу, бас кеңес мен бөлімше арасында ақпараттық үзіліс болмауға тиіс.

Банктің ұйымдастырылу құрылымы басты екі әдіспен анықталады – банктің басқарылу құрылымы және оның функционалдық бөлімшелері мен қызметтерінің құрылымы. Басқару органын тағайындаудың мақсаты – банктің негізгі қызметін іске асыру мақсатында, банктің коммерциялық қызметіне тиімді, үнемді және жедел жетекшілік етуді қамтамасыз ету.

Жалпы банктік қызметіндегі ішкі аудитті ұйымдастыру әдістемесін келесідей көрсетеміз:

- толыққанды тексеру;
- іріктеп тексеру;
- құжаттамалық тексеру;
- нақты тексеру;
- құрамдастырып тексеру [3].

Ішкі бақылау қызметінің өкілеттігіне мыналар жатады:

1) банктің құрылымдық бөлімшелері жасайтын іс-қимылдың және операцияның қолданылып жүрген заңдардың және банктің ішкі құжаттарының талаптарына сәйкес келуін жоспарлы түрде және жоспардан тыс мерзімді тексерулер жүргізу жолымен анықтау;

2) банктің тиісті құрылымдық бөлімшелерінен коммерциялық және қызметтік құпия болып табылатын кез-келген құжаттаманы, мәліметті және ақпаратты алу;

3) банктің өкілетті органдары шығаратын барлық құжаттарының банктің жалпы саясатына, ішкі бақылаудың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетіндігіне сараптама жүргізу;

4) банктің кез келген үй-жайына кедергісіз кіру (кіруге шек қойылған үй-жайларға банк басқармасы төрағасының жазбаша рұқсатымен кіру);

5) қажет болған жағдайда ішкі бақылау міндеттерін шешу үшін банктің басқа құрылымдық бөлімшелерінің қызметкерлерін тарту;

6) банктің басшылығына өзінің қызметтік міндеттерін бұзған банк қызметкерлерінің міндеттерін орындаудан шеттету немесе тиісті негіз болған жағдайда банктің (оның құрылымдық бөлімшесінің) кейбір операцияларды тоқтатуы қажеттігі туралы хабарлау.

Ішкі бақылау қызметі өзінің жұмысында банктің жарғысын, банктің ішкі бақылауы мен ішкі бақылау қызметін ұйымдастыру туралы ережелерді, сондай-ақ банк қызметін реттейтін басқа да ішкі құжаттарды басшылыққа алып отырады [4].

Банктің ішкі бақылау қызметі банктің дербес құрылымдық бөлімшесі болып табылады. Ішкі бақылау қызметінің басшысын банктің байқаушы кеңесімен келісе отырып, банктің басқармасы тағайындайды және ол банк басқармасының төрағасына тікелей бағынады. Ішкі бақылау қызметінің басшысы бір мезгілде банктің басқа бөлімшелерін басқаруға (жетекшілік етуге), сондай-ақ несиелік комитеттің және банктің басқа органдарының мүшесі болуға құқылы емес. Ішкі бақылау қызметінің басшысы мен қызметкерлері жоғары білімді болуға, шаруашылық жүргізу және банк заңдары жөнінде білімдар болуға, сондай-ақ өздері атқаратын міндеттердің сипатына сәйкес кәсіптік дағдысы мен біліктілігі болуға тиіс.

Банктің, оның филиалдары мен өкілдіктерінің қаржы-шаруашылық қызметіне бақылауды Банктің Директорлар кеңесі кемінде үш мүше санында қалыптастыратын Ішкі аудит қызметі ұйымдастыруды жүзеге асырады. Тұтастай Ішкі аудит қызметінің немесе оның кез келген мүшелерінің өкілеттіктері Директорлар кеңесінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін. Ішкі аудит қызметі тікелей Директорлар кеңесіне бағынады және өз жұмысы туралы оның алдында есеп береді [5].

Сонымен қатар ішкі бақылау қызметінің негізгі ұйымдастыру міндеттеріне мыналар болып табылады:

1) банктің қолданылып жүрген заңдарда көзделген банктік және өзге де қызметін жүргізуі мен жүзеге асыруын реттейтін ішкі құжаттарды қабылдауына бақылау жасау;

2) банктің құрылымдық бөлімшелері жүзеге асыратын іс-қимылдар мен операцияларды жоспарлы түрде және жоспардан тыс ұдайы тексеруді ұйымдастыру;

3) банк қызметкерлерінің қолданылып жүрген заңның және банктің ішкі құжаттарының талаптарының орындауын тексеру;

4) банк қызметінің тәуекелін басқаруға және мониторингін жүзеге асыруға бақылау жасау;

5) банктің құрылымдық бөлімшелерінің және жекелеген қызметкерлерінің жұмысындағы барлық байқалған тәртіп бұзушылық және кемшілік туралы банктің басшылығы мен байқаушы кеңесіне хабарлап отыру;

6) банктің құрылымдық бөлімшелерінің банк қызметін реттейтін мемлекеттік органдардың бұйрықтарын, сондай-ақ банк басшылығының нұсқаулары мен өкімдерін орындауына бақылау жасауды жүзеге асыру;

7) банктің банктік, коммерциялық және қызметтік құпияға жататын мәліметтерді сақтау жөнінде шара қолдануына бақылау жасау;

8) банктің басқа құрылымдық бөлімшелерінде байқалған кемшіліктер мен тәртіп бұзушылықты жою, сондай-ақ банк қызметін жақсарту және оның тиімділігін арттыру жөнінде нақты іс-шаралар тізбесін көрсете отырып, банк басшылығына ұсыныс жасау [6].

Қазіргі таңда банк жүйесінде ішкі аудитті ұйымдастыруды жүргізудің басты ерекшеліктеріне келесідей түрде қарастырамыз:

1) банктегі ақша қаражаттарына аудит жүргізу;

2) ішкі аудит жүйесінде несиелік операцияларына тексеру жүргізу;

3) банктегі меншікті капиталына аудит жүргізу.

Соңғы уақытта электронды түрде ақша аударымдарын жүзеге асыру тиімділігі артып бұл әдіс кеңінен пайдаланылуда. Төлемдерді электрондық жүйе арқылы аудару – бұл банктер арасындағы аударымдарды телефон, телеграф немесе компьютер арқылы жүзеге асыру жүйесі. Электрондық аударым біртұтас компьютерлік жүйе арқылы операцияның шоттар бойынша апарылуының аз уақыт аралығында жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді. Қағаз шығынының төмендігі, қателердің аз болуы және операциялық шығындардың төмендігі бұл әдістің басты артықшылығы болып табылады [7].

Әрбір есепті күнде немесе айдың аяғында ақша қалдықтарын тексеру міндетті болып табылады. Ақша қаражаттарының әрбір сақталу орнына қарай шоттардың жеке ашылуы тексеру жүргізуді жеңілдетеді және қателерді тез арада анықтауға мүмкіндік туғызады. Тексеру процесі төмендегі кезендерден тұрады:

1. Кассадағы нақты ақшаның қалдығының барын ақша операцияларына қатысы жоқ қызметкер кассирдің қатысуымен санауы тиіс және тексеру нәтижесі құжатта бейнеленіп, оған тексеру жүргізілген күн жазылады және екі жақғың да қолдары қойылады.

2. Іс жүзіндегі ақша қаражаттарының қалдығын бухгалтерлік шоттардағы бейнеленген қалдықтарымен сәйкестігін салыстыру. Анықталған кез келген ауытқушылық міндетті түрде

салыстыру ведомосында көрсетіліп, себептері анықталуы қажет [8].

Банктегі кассалық операцияларлық қызметіне тексеру жүргізу Қазақстан Республикасының Ұлттық Банк негізінде қадағаланып отыруы тиіс. Кассалық операциялық есебін орналастыру тәртібін банктегі есеп саясатына байланысты жүзеге асырылады. Есеп саясаты бойынша кассалық операциялық құжаттамаларды, банктегі кассаны ашу тәртібін, кассаның түрлерін және сапасын, банктегі клиенттердің кассмен жұмыс тәртібін реттейді.

Ақша қаражаттарының аудитінің мақсаты қолма-қол ақшамен операцияларды сақтау, жүргізу, және есептеу саласында заңдылықты сақтауын тексеру болып табылады. Аудитте ең көп касса мен кассалық операцияларды бақылау жүзеге асырылады. Банктегі кассалық операцияларды тексеру барысында келесідей мақсатта көрсетіледі:

1) банкте жүргізілген кредиттік операцияларды қолданыстағы заңдық талаптарға сәкес орналастыру;

2) кредиттік тәуекелді басқару сапасын бағалау;

3) Ұлттық банк талабына сәйкес банктегі кассалық бөлімінде көрсетілген қаржылық есептіліктің дұрыстығын және кассалық қызметінің кіріспесін және кемшіліктерді табуы ұйымдастыру, кассалық операциялардың есебін қарастыру.

Кассалық операциялар аудитінің міндеттері:

1) ақша қаражаттарын сақтау шарттарын тексеру және кассаға түгендеу жүргізу;

2) операциялық құжаттардың толтырылу дұрыстығын тексеру;

3) ақша қаражаттарының келіп түсу уақыттылығын және толықтығын тексеру;

4) шығысталған ақша қаражаттарын есептен шығару дұрыстығын тексеру;

5) қаржылық және кассалық тәртіптерді бақылауды тексеру;

6) операциялық шоттардың қаржылық есептілікте дұрыс көрсетілуін тексеру;

7) тексеру нәтижесін рәсімдеу.

Кассалық операциялар аудиті келесідей кезендер бйынша қарастырылады:

1) кассаны кенеттен тексеру;

2) Қазақстан Республикасының Ұлттық банк талабына сәйкес касса бөлімін тексеру;

3) банктегі кассирдің жеке қызметін тексеру;

4) кассадағы құжат айналымын тексеру;

5) кассадағы операциялар есебін тексеру;

6) Банктегі инкассациянв тексеру (инкас-

саторлардың жеке қызметін, қаруларын, нормативтерді өткізу тәртібін, инкассатордың графигін бақылау) [9].

7) Мәнділігі бойынша және формасы бойынша ревизиялық актілерді тексеру;

8) ревизиялық материалдарды жүзеге асыру тәртібін тексеру;

Кассалық операциялардың аудиторлық тексерістері еңбекті көп қажет етеді. Кассаның және кассалық операциялардың аудиті үш бағытта көрсетіледі:

1) қолма-қол ақша қаражаттарының инвентаризациялауы;

2) кассаға келіп түсетін ақша қаражаттарын уақытысында тексеру;

3) шығынға ақшаны дұрыс жазу зерттеу [10].

Кассалық операцияларының аудиті банктік операциялық тексеріс түрлеріне үлкен көңіл аударады. Аудиторлық тексерістің бұл сатысы банктегі ақша қаражаттарының шотындағы операциялардың заңдылығын тексереді. Есеп айырысу шоты бойынша ақпараттар банктік есеп жазылуларында және оларға қосымша алғашқы құжаттар көрсетіледі. Бұл жағдайда аудитор келесі түрлер бойынша анықтай алады:

1) аванстардың дұрыс есептелмеуі;

2) алдын ала дайындалған құжаттарынсыз дебиторлармен және кредиторлармен есептесу;

3) алғашқы құжаттарды банктің мөрінің болмауы;

4) валютаны сатумен және сатып алумен байланысты операциялардың есебін көрсету;

5) банктік операциялардың басқа да бұзулары.

Есеп айырысу шоты бойынша аудитке келесілерге көңіл аудару қажет:

1) банктің қай мекемесінде есеп шот ашылғандығы;

2) банктің мөрлері көшірулерде бар ма;

3) банктің көшірулеріндегі сомалар алғашқы сомалармен сәйкес келеді ме. Банктің мөрісіз құжаттар анықталса, қарама-қарсы тексеріс жүргізу қажет.

4) қолма-қол ақшаның банкке тапсырған ақша қаражаттарының тобын және дұрыс жүргізілгені;

5) теңгенің конвертациялауымен байланысты операциялардың есебінде дұрыс жасалғандығын көрсету.

Жалпы алғанда кассалық операцияларды тек-

серу барысында келесідей әдістерді қолдануға болады:

1) кассаны түгендеу, аудитор тексеру орнына келгенде бірден өткізілетін құжат. Оны өткізуге дейін аудитор мыналарды анықтауға тиіс: кәсіпорында басшының кассадағы ақшаның бар жоғын кеннеттен тексеруді жүйелі жүргізу үшін тұрақты жұмыс істейтін комиссия туралы бұйрығы барма, бұл бұйрық орындалама?

2) кассадағы ақша қаражаттарының есептілік шоттарын ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілік немесе «ақша құралдары» стандарты бойынша баланстық мәліметтеріне сәйкес орналастыру;

3) ішкі аудит қызмет нәтижесін қолдану мүмкіндігін анықтау

4) кассадағы ақша қаражаттарының қозғалысының құжаттамалық рәсімдерін тексеру.

Банктегі кассалық операциялардың тексеру барысында келесідей ақпарат көздеріне: бантегі есеп саясаты, ішкі ережелері, бухгалтерлік баланс, ақша қаражаттары қозғалысы туралы есептілігі, №1,2 журнал-ордер және №1,2 ведомость немесе машиннограммалау (автоматтандыру), түгендеу комиссиясы тағайындаған аудиторлық ұйым басшысының бұйрығы және материалды-жауапты тұлға (кассирлер), кіріс және шығыс кассалық ордерлер, төлем ведомосі, кіріс және шығыс кассалық құжаттарды тексеру журналы, кассалық кітап, ақшалай есеп айырысу чегі, төлем-талап тапсырмалары, банктік көшірмелер, валюталық карточкалар [11].

Банкте кассаға клиенттерден қолма қол ақша қаражаттарын қабылдау үшін банктік шоттар бойынша таратылып көрсетіледі. Басқа құжаттар баланстан тыс ордерлермен рәсімделеді. Сонымен қатар қорытындылай келе банк қызметіндегі ішкі аудитті ұйымдастыру және оның әдістемелігін құрастыруда басты ерекшеліктері қарастырылды. Жоғарыда келтірілген принциптер негізінде жасалған банктегі операциялық қызметіне соның ішінде кассалық операциялардың аудитін жүргізудегі әдістемесін құрудағы ең басты маңыздылығы болып табылады. Сол себепті кез келген банктегі ішкі аудитті жүзеге асыруда және операциялық қызметтеріне ішкі бақылау жүргізу барысында өз міндеттемелерін жетік біліп, жауапкершілікпен атқарылуы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 30 марта 1995 года №2155 «О Национальном Банке» Республики Казахстан».
- 2 «Бухгалтерский учет в банках. Международные стандарты учета и финансовой отчетности»: учебно-практическое пособие. – Алматы, 2005. – С. 68.
- 3 Меньшикова Т.М. «Банковский надзор и аудит» Повлодар 2007 жыл М51 С. 59-62
- 4 Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в РК».
- 5 Закон РК «Об аудиторской деятельности» от 20 ноября 1998 года № 304-І.
- 6 Гишиев Р.Д. «Организация и методология внутреннего аудита в коммерческом банке». – Москва, 2011. – С. 36-43.
- 7 Инструктивно-нормативные акты Национального Банка Республики Казахстан. Сборник в шести томах. – Алматы, 1999-2006.
- 8 Правила проведения операций с документарными аккредитивами РК Постановление Правления НБ РК от 25 апреля 2000 №178 с дополнениями и изменениями.
- 9 Агабекян С. Г. Основные этапы аудита кассовых операций / С. Г. Агабекян // Молодой ученый. – 2014. – №3. – С. 371-372.
- 10 Бархатова Т.П. «Учет в коммерческих банках» Повлодар 20012г С.8-10
- 11 Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года N 2155(по состоянию на 28.02.07 г.) «О Национальном Банке»

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan, imejushhij silu zakona, ot 30 marta 1995 goda №2155 «O Nacional'nom Banke» Respubliki Kazahstan».
- 2 «Buhgalterskij uchet v bankah. Mezhdunarodnye standarty ucheta i finansovoj otchetnosti»: uchebno-prakticheskoe posobie. – Almaty, 2005. – S. 68.
- 3 Men'shikova T.M. «Bankovskij nadzor i audit» Povlodar 2007 zhyl M51 S. 59-62
- 4 Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 1995 goda № 2444 «O bankah i bankovskoj dejatel'nosti v RK».
- 5 Zakon RK «Ob auditorskoj dejatel'nosti» ot 20 nojabrja 1998 goda № 304-I
- 6 Gishiev R.D. «organizacija i metodologija vnutrennogo audita v kommercheskom banke» Moskva, 2011 g S. 36-43.
- 7 Instruktivno-normativnye akty Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan. Sbornik v shesti tomah. – Almaty, 1999-2006.
- 8 Pravila provedeniya operacij s dokumentarnymi akkreditivami RK Postanovlenie Pravlenija NB RK ot 25 aprelya 2000 №178 s dopolnenijami i izmenenijami.
- 9 Agabekjan S. G. Osnovnye jetapy audita kassovyh operacij / S. G. Agabekjan // Molodoj uchenyj. — 2014. — №3. — S. 371-372.
- 10 Barhatova T.P. «Uchet v kommercheskih bankah» Povlodar 20012g S.8-10
- 11 Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 marta 1995 goda N 2155(po sostojaniju na 28.02.07g.) «O Nacional'nom Banke».